

RUS İÇ SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRKİYE'YE SIĞINAN GÖÇMENLERİN GELİBOLU GÜNLERİ

Ramin SADIGOV*

ÖZET

Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrası Çar taraftarları iktidarı kabul etmeyerek yeni hükümete karşı savaştılar. Birkaç yıl süren savaşta mağlup olan isyancılar sonunda Rusya'yı terketmek zorunda kaldılar. Rusya'dan ayrıldıktan sonra yaklaşık 150 binlik mülteci kitlesi Türkiye'ye geldi, onlardan 25 bini Gelibolu'da yerleştirildi. Mülteciler daha sonra anlaşma gereği Türkiye'den ayrılarak Avrupa ülkelerine göç ettiler. İşte bu mülteciler içerisinde bulunanlardan bazıları daha sonra hatıralarını yazarak Türkiye günlerini anlattılar. Bu makalede hatıralar ve Rus kaynaklarına dayanarak göçmenlerin Gelibolu günleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusyası, İç Savaş, Mülteciler, Gelibolu, Bolşevik İhtilali.

ABSTRACT

Tsarfans did not accept the political power after Bolshevik Revolution and fought against the new government in Russia. Rebels who were eventually defeated in the battle lasted few years had to leave Russia. About 150 thousands of refugees mass came Turkey after leaving Russia and 25 thousands of them were placed in Gallipoli. Then the refugees emigrated from Turkey to European countries according to the agreement. Some of these refugees wrote their memories of days in Turkey. In this article these memories and the Gallipoli days of immigrants are evaluated according to Russian sources.

Keywords: Tsarist Russia, Civil War, Refugees, Gallipoli, Bolshevik Revolution.

Rusya 1917 yılına ağır problemlerle başlamıştı. Uzayıp giden I. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine zararları hayatın her bir alanında açıkça görülüyor, bu arada halkın Çarlık'a karşı aldığı tavrı isyan kıvılcımına çevirmeye çalışan ihtilalci gruplar durmadan propaganda yürütüyorlardı. Fakat ne Çar Nikola, ne de hükümet yetkilileri artan huzursuzluğa çare bulabiliyorlardı.

Böyle bir ortamda, Şubat sonlarına doğru sokak çatışmalarının şiddetlenmesi ve ordunun bir kısmının isyancılar tarafında yer alması, hükümet güçlerini hayli zor durumda bırakmıştı. İşin ciddiyetini anlayan Çar Nikola Pskov'a gitmiş, oradayken en yakınlarının bile artık onu kurban verdiklerini anlamıştı. (Lorrain 2000: 171) Bu nedenle 2 Mart tarihinde günlüğüne "çev-

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, ramin_sadygov@hotmail.com

remde korkaklık, ihanet ve yalancılıktan başka bir şey yok!" diyerek tahttan çekildiğine dair karara imza atmıştı. (Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 601, Opıt 1, Delo 265, List 66-67)

Fakat Çar devrilse de şimdi Geçici Hükümet'in karşısında daha ciddi bir rakip vardı. (Riasonovsky vd. 2011: 489) Bu, Sovyet işçi ve askerlerin temsilcisi olduğunu iddia eden Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetiydi. Sovyet kendi yandaşlarını Geçici Hükümet'e karşı örgütlemeye çalışıyor, "*Ya bağımsızlık, ya ölüm*" diyerek yandaşlarına tüm fabrika ve garnizonlarda seçim yapılması çağrısında bulunuyordu. (Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 1741, Opıt 3, Delo 1621, List 1) Geçici Hükümet ise ülkeyi bu buhrandan kurtarmanın yollarını arıyordu. Lakin bir çare bulamıyor, dahası doğru dürüst bir politika bile üretmiyordu. (Berhin 1979: 28)

Özellikle cephede alınan mağlubiyetler de halkın Geçici Hükümet'e olan inancını iyice sarsmıştı. Hele Rus ordusunun Galiçya'dan atıldığı sırada, yaklaşık 60 bin asker kaybı vermesi halkı yeniden sokaklara dökmüştü. Bu durumdan faydalanmaya çalışan Bolşevikler ise yaz aylarında hükümetin karşıt propagandasıyla büyük bir hayal kırıklığına uğramış, Lenin'in *vatana ihanetle* suçlanması sonucu beklentileri gerçekleşmemişti. (Moorehead 1958: 207)

Bu suçlamalar karşısında Lenin çareyi ülkeden kaçmakta bulmuştu. Ağustos ayı sonlarına doğru ise Geçici Hükümet'e karşı Başkomutan Lavr Kornilov tarafından askeri bir darbe teşebbüsünde bulunulmuş, Başbakan Aleksandr Kerenski halktan da yardım isteyerek isyanı bastırmaya muvafak olmuştu. (Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 1780, Opıt 1, Delo 15, List 27)

Geçici Hükümet Kornilov'un askeri darbesine karşı durmayı başarmıştı lakin Eylül başlarından itibaren ülkedeki sıkıntılar daha da artmıştı. Bolşevikler ise bu durumu fırsata çevirmeye çalışmışlardı. Nitekim o dönemde Finlandiya'da ikamet eden ve kafasında silahlı isyandan başka hiçbir şey olmayan Bolşevik önder Lenin, durmadan Partinin genel merkezine mektuplar göndererek derhal isyana kalkışılması gerektiğini vurgulamıştı. (*İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoj Revolyutsiy* 1967: 167-168) Onun ısrarlı çağrışları sonuç vermiş, 10 Ekim'de toplanan Bolşevik genel merkezi Geçici Hükümet'i devirmek amacıyla silahlı bir darbe yapılmasını kararlaştırmıştı. (Riasonovsky vd. 2011: 498) Üstelik bu karar 16 Ekim'de gerçekleşen Petrograd asker ve işçi komitelerinin toplantısında da beğenilerek, desteklenmişti. (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Politi-çeskoj İstoriy, Fond 17, Opıt 1a, Delo 34)

Geçici Hükümet ise yaklaşmakta olan isyana engel olmak amacıyla 23 Ekim'de harekete geçmeye karar vermiş, fakat hükümetten çabuk davranan Kızıl birlikler köprüleri, demiryolu istasyonlarını ve telgraf idarelerini ele geçirmeyi başarmışlardı. Son olarak Kışlık Sarayı'na sığınan Geçici Hükümet'in bakanları teslim olurken, Kerenski kaçmayı başarmıştı. Böylece 25 Ekim'de Lev Trotski imzasıyla Geçici Hükümetin devrildiği açıklanmış (Sentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Sankt-Peterburga, Fond 1000, Opıt 1,

Delo 98, List 1-3) ve iktidarın Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti'nin eline geçtiği ilan edilmiştir. (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Političes-koy İstoriy, Fond 2, Opıs 1, Delo 4634, List 1)

Rus İç Savaşı

Bolşeviklerin Geçici Hükümeti devirmesi sonrasında ayrışan Rus toplumu arasında İç Savaş patlak vermiştir. Bunun farklı nedenleri olmuştur, ama özellikle şu hususu vurgulamakta yarar vardır: Aslında Çarlık rejiminin devrilerek Geçici Hükümet'in başa geçmesini Rusya genelinde bütün devlet kurumları ve yerel yönetimler kabul etmişlerdi. Fakat Ekim ayına kadar geçen 8 aylık süreçte hükümetin ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarıyla ilgili hiçbir şey yapamaması mevcut durumu daha da kötüleştirilmiş, bundan yararlanmak isteyen Lenin ve arkadaşları silahlı bir isyan için tam da fırsatını bulmuşlardı. Diğer yandan ilk günlerden itibaren Bolşevik Devrimi'ni içine sindiremeyen Rus toplumu açıkça yeni iktidara karşı direnmeye başlamıştır. Bolşeviklerin iktidar yürüşü boyunca özellikle toplumun birçok kesimine, yani toprak ağaları, burjuvazi, zengin köylüler ve eski Çar ordusu mensuplarına karşı açıkça düşmanlıkları İç Savaş'ı daha da körüklemiştir.

İç Savaş 1917 sonbaharından 1922 sonbaharına kadar 5 yıl boyunca sürmüştür. Bu 5 yıllık dönemde özellikle dış ülkelerden destek de alan muhalifler, Sovyet yönetimine karşı ülkenin farklı bölgelerinde mücadele etmişlerdi. Fakat bütün bu savaşların sonunda mağlup olan muhalif güçler ailelerini de yanlarına alarak, kendilerine bağlı askerlerle beraber Rusya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır.

Savaşın taraflardan hangisinin suçlu olduğu konusu yıllardır hem Rus hem de dünya tarihçileri arasında tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar iktidarını, mülkünü ve nüfuzunu kaybeden eski Çarlık yöneticileri ve ordu mensuplarını, bazıları toplumu kendi düşüncelerine göre şekillendirmeye çalışan Bolşevikleri, bazıları da yönetimi ele geçirmek için halk kitlelerini kullanan her iki tarafı suçlu olarak göstermişlerdir.

Rus İç Savaş'ının nedenleri de farklı olmuştur. Fakat genellikle devrim sonrası Bolşeviklerin Kurucu Meclis'i feshetmesi, yeni hükümetin ekonomi ve sosyo-kültürel siyasetine karşı soylu, burjuvazi, askeri ve aydın sınıfının direnişi, toprakların devletleştirilmesi ve büyük toprak ağalarının buna karşı çıkması, üretimin bölüştürülmesinde devlet tekelinin oluşturulması, orta ve küçük esnaf sınıfının dağıtılması, ordu mensuplarına karşı uygulanan yıpratma siyaseti gibi nedenler gösterilmiştir.

Bolşevikler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk ciddi isyan girişimi ülkenin kuzeyinde, devrilmiş Başbakan Kerenski ve ona destek veren General Krasnov'dan gelmişti. Lakin Petrograd'ın 30 kilometre yakınlığına kadar gelen Kazak orduları 30 Ekim'de Bolşeviklerce geri püskürtülmüş, Kerenski kaçmış, Krasnov ise önce hapsedilmiş, daha sonra Sovyet Hükümeti'nin düşmanlarına karşı savaşaacağına dair söz alınarak serbest bırakılmıştır. (Nenakov 1987: 197)

İkinci isyanı Orenburg vilayetinde general Aleksandr Dutov başlatmış, fakat o da Ocak 1918'de Bolşevik güçlerce mağlup edilmiştir. (Lenin 1974:

322) Bu sırada Don nehri civarında Kazak orduları atamanı Kaledin isyan ederek önce Rostov ve Taganrok'u almış, fakat Bolşevik karşı saldırıları sonrası mağlup olarak 29 Ocak 1918'de intihar etmiştir. (Volkov 2004: 24)

Sovyet yönetimine karşı en ciddi tehlike 1918 yazında yaşanmıştır. Nitekim hem Müttefik ülkelerin Rusya'nın farklı bölgelerine askeri çıkar-ması (Korneyev 2011: 19), hem de Rusya'da yerleşen 45 bin kişilik Çekoslovak Birliğinin isyanı (Plotnikov 2003: 46) Sovyet Hükümeti'ni hayli sıkıntıya sokmuştur. Sonuçta birliğin isyanıyla kısa bir süre içinde Volqa'dan Vladivostok'a kadar bütün bölgelerde Sovyet yönetimi devrilmiştir.

Bu yıllarda Sovyet Hükümet'i için diğer bir tehlikeli güç de Sibiry'a da yerleşen Aleksandr Kolçak ordusu olmuştur. Çarın tüm borçlarını ödeyeceğini açıklayan Kolçak, ülkedeki tüm demiryollarını Müttefiklere vereceğini açıklamış, dolayısıyla bu açıklamalarla müttefiklerin yardımını sağlamıştır. Nitekim kısa zaman içinde müttefikler tarafından kendisine 70 bin tüfek, 3.150 mitralyöz, 580 top, 30 uçak ve top mermileri verilmiştir. Bu yardımların da etkisiyle 400 bin kişilik güçlü ordusuna güvenen Kolçak 1919 yılının Mart ayında saldırıya geçmiş, fakat tüm ülkede seferberlik ilan eden Bolşevikler 1919 yılının Nisan ve Haziran aylarında isyancı generalini mağlup etmeyi başarmışlardır.

Sovyet iktidarı için başka bir tehlike de 1919 yılı Mayıs'ında ülkenin kuzeyinde ortaya çıkmıştır. Eski Çar generalini Nikolay Yudenich Finlandiya ve Estonya hükümetlerinden de destek alarak Petrograd üzerine yürümüş, lakin Ekim'de Bolşevikler tarafından mağlup edilerek Estonya'ya kadar kovulmuştur. ("Yudenich", Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya 1957: 359)

Bu tehdidin de bertaraf edilmesinden sonra Bolşevikler ülkenin güneyinde, Don nehri civarı ve Kuzey Kafkasya'da kendi hükümetini kurmuş Denikin'le mücadeleye başlamışlardır. Özellikle İngilizlerin yardımını sağlamış Denikin diğer isyancı komutanlara göre daha güçlüydü. Bolşevikler ilk başlarda ona karşı mücadelede başarılı olmasalar da 1920 yılının Ocak ayına doğru Kuzey Kafkasya'da üstünlüğü sağladılar. Mart'ta artık savaştan çekilmeye karar veren Denikin görevi General Vrangeli'e devrederek bir İngiliz mayın gemisi ile Rusya'dan ayrıldı. (Aleksyev 1931: 320-321)

Denikin orduları bertaraf edildikten sonra Sovyet Rusya'yı bu kez de meşgul eden olay Polonya konusu oldu. Nitekim 1920 yılının Nisan ayında Polonya devlet başkanı Josef Pilsudski, Ukrayna'nın bağımsızlığına destek olmak niyetini açıklayarak ordusunu Kiyev'e soktu. Müttefik devletlerin de yardımını alan Polonya orduları kısa zamanda Belorus ve Ukrayna'yı ele geçirmiştir. Buna karşın Kızıl Ordu birlikleri Mihail Tuhaçevski komutasında Varşova üzerinde baskı kurdular. Haziran ayında önce Kiyev Polonya ordusundan temizlendi, Temmuzda Kızıl Ordu birlikleri Belorus topraklarına girdi. Lakin tam Polonya ile barış müzakereleri başlarken, General Vrangeli'nin saldırıları Sovyet Hükümeti'ni endişeye soktu.

General Pyotr Vrangeli, hem Güney Rusya ordularının, hem de yerel hükümetin başkanı gibi tüm görevleri üstlenmişti. 20 Mayıs 1920'de Sivas-topol'de bir bildiri yayınlayan General, Rus halkını Komünist *düzenbaz* ve

ahmak'lardan kurtarmak için harekete geçtiğini, bu nedenle bütün Rus halkından kendilerine yardımcı olmasını beklediğini açıkladı. (Alekseyev 1931: 325) Ardından daha da güçlendirdiği ordusuyla 1920 yılının Haziran ayında Kuzey Tavriya bölgesine girdi ve Donbas'ı ele geçirdi. Bu yaşananlar karşısında Polonya ile alelacele barış imzalayan Bolşevik hükümeti artık bütün dikkatini ülkenin güneyine yöneltti. Vrangel'e karşı derhal seferberlik ilan edildi, ardından toplanan birlikler Mihail Frunze komutasında cepheye yollandı. Ekim sonlarında Vrangel ordusunun mukavemeti kırıldı, muhalifler Kırım'a doğru sıkıştırıldı. Ardından 8 Kasım günü bütün cephe boyu şiddetli saldırıya başlayan Bolşevikler, Kırım'ı tamamen ele geçirdiler. Teslim olmak istemediği için Rusya'yı terketmekten başka çaresinin kalmadığını anlayan Vrangel, Kırım'dan göç etmek isteyenler için belli hazırlıklarını zaten bir hafta önceden tamamlamıştı. (Slobodin 1996: 58) Böylece Vrangel ordusunun mağlubiyeti ile büyük çatışmaların yaşandığı İç Savaş sona ermiş oldu.

Kırım'dan İstanbul'a Tahliye

Rusya'da iç savaşın başladığı 1917'den itibaren birçok kişi mülteci olarak başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Savaşın devam ettiği 5 yıl boyunca göç edenlerin sayının 3 milyon kişiye ulaştığı tahmin edilmekteydi. İç Savaşın sona ermesi ile Rusya'dan ayrılacak mültecilerin yeni adresi öncelikle Türkiye olacaktı. Zaten Sovyet Hükümeti ile batılı devletler arasında varılan anlaşma da bu yöneydi.

Aslında mültecilerin kendileri de bir belirsizliğe doğru yol aldıklarını çok iyi anlıyorlardı. Lakin bu göç yıllarının ne kadar devam edeceğini ve nerede sona ereceğini ise bilmiyorlardı. (Rayevski 2011: 74) Zaten başka çareleri de yoktu. Zira mülteci hayatını, Rusya'da Sovyet yönetimi altında yaşamaya tercih etmişlerdi.

Beyaz Ordular Kırım'dan ayrılmadan önce General Vrangel ile Fransızlar arasında birkaç gün boyunca sıkı bir pazarlığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 11 Kasım'da "Waldeck Rousseau" adlı harp gemisiyle Sivastopol'e gelmiş Fransızlar'ın Akdeniz donanmasının geçici komutanı Amiral Dümenil, Beyaz Orduların, özellikle de donanmanın silahsızlandırılmasını talep ediyor ve bununla Beyaz Ordular'ı kendi hâkimiyetleri altına almayı düşünüyordu.

Bu konu hakkında Vrangel şöyle diyordu: "*Ekselansları, mültecilerin tahliye edilmesi, onların geçiminin sağlanması ve daha sonraki hayatlarının temini için Kırım hükümetinin elinde yalnız donanması ve ticaret gemileri bulunmaktadır. Fakat siz onların derhal Fransa'ya verilmesini talep ediyorsunuz.*" (Vrangel 2003: 441-443)

Müzakereler sonrasında General Vrangel'in ısrarla ordusunun kendi nezaretinde kalmasını isteyince Fransızlar rıza gösterdiler, lakin yine de bu orduyu birkaç parçaya ayırma isteğinden de vazgeçmediler. Zaten bir süre sonra Vrangel ordusunun varlığından dahi rahatsız olduklarından bu ordunun savaş cephelerinde kullanılması teklifine de sıcak bakmadılar. Üstelik 30 Kasım 1920'de Müttefik devletler adına bir temsilci Vrangel'e, Güney Rusya hükümetini asla tanımayacaklarını da açıkladı. (Goldin 2006: 20)

11 Kasım'da Vrangel Kırım'ı terketmeden önce Güney Rusya hükümeti adına son kez seslendi taraftarlarına:

"Değerli vatandaşlarım! Bildiğiniz gibi Rus ordusu vatan toprağının her karışı için eşit olmayan şartlarda bir savaş yürütmektedir. Ben önceden bütün gelişmeleri görmek zorundayım. Bu nedenle emrime göre Kırım'da bekleyen gemilerle herkesin, asker ailelerinin, sivil vatandaşların, yani düşmanın gelmesi ile tehlike sezen herkesin tahliyesine karar verilmiştir. İleride bizi ne bekliyor bilemiyoruz. Kırım'dan başka toprağımız da yok. Her zamanki gibi açık söylüyor ve olabileceklere karşı sizleri uyarıyorum." (Vrangel 2003: 443)

Vrangel Kırım'dan ayrılmadan kısa bir süre önce Bolşeviklere son darbeyi indirmeye karar vermişti. Bu nedenle Sivastopol hapishanesindeki 500'ü aşkın siyasi tutuklunun kurşuna dizilmesini emretti. Fakat bunu önceden haber alarak hızla harekete geçen Bolşevikler mahkûmlara silah ulaştırmayı başardılar. Böylece içeride isyan çıkaran mahkûmlar gardiyan-ları kovduktan sonra şehre kaçtılar. Zaten o sırada artık gemilere çıkmış Beyazların da onları arayacak kadar zamanları yoktu. (Şirokorad 2009: 177)

14 Kasım'da Vrangelin *General Kornilov* gemisine çıkmasından sonra gemi Sivastopol limanını terk etdi. Vrangel'le birlikte aynı gemide karargah ve donanma komutanları, devlet bankasının yetkilileri, komutanların aileleri ve diğer yolcular, yaklaşık 500 kişi bulunuyordu. Müttefik devletlerin merkez karargâhının verdiği bilgiye göre aynı gün Kırım limanından yaklaşık 135 bin mülteciyi taşıyan 126 gemi ayrılmıştı. Yolculardan yaklaşık 70 bini silahlı askerlerdi. (Russkiye v Gallipoli 1923: 16) Fakat Fransız resmi raporlarında rakamların biraz fazla olduğu anlaşılmaktadır. O raporlara göre mültecilerin sayısı 150 bin civarındaydı. (Bakar 2012: 32)

Gemilerde mültecilerin 10 günlük ihtiyacını karşılayacak kadar yiyecek vardı. Avrupa'ya göç etmiş şahitlerin kaleme aldıkları hatıra kitaplarından anlaşıldığına göre, yolculuk hayli meşakkatli geçmişti. Nitekim havanın soğuk olması nedeniyle mültecilerin birçoğu üşümüş, yola çıktıktan uzun bir süre sonra kendilerine, karınlarını doyurmak için azıcık ekmek, çay, konserve ve kurutulmuş patates gibi bazı yiyecekler verilmişti. (Rayevski 2011: 87)

Vrangel'in İstanbul'a varmasından beş gün önce İstanbul'daki Rus konsolosluğunda 18 Rus örgütünün katıldığı büyük bir toplantı yapılmıştı. Toplantıda Bolşeviklere karşı mücadeleye devam edilmesi kararlaştırılır-ken, Vrangel de Rus ordularının ve hükümetinin meşru başkanı gibi kabul edilmişti. Bu toplantıya katılan temsilcilerden bir heyetin İstanbul'da Vrangeli karşılaması da planlanmıştı. (Yüceer 1998: 108)

İstanbul'daki Rus temsilciler müttefik devletlere General Vrangel'in, boğazları Mustafa Kemal saldırılarından korumak için Beyaz Ordunun yardımında bulunabileceği düşüncesini aktardılar. Fakat Müttefikler, Sevr Antlaşması'nın 178. maddesini gerekçe göstererek bu teklifi kesin bir dille reddettiler. Zira İngiliz ve Fransızlar, Beyaz Orduların İstanbul'la boğazlara hâkim olduktan sonra, affedilmeleri karşılığında bunları Sovyet Rusyası'na verebilecekleri endişesini taşıyorlardı. (Şirokorad 2009: 180)

Vrangel'in gemisi 17 Kasım'da İstanbul'a vardı. Aslında o dönem şehirde bu kadar mülteciyi yerleştirmek de zordu. Gerçi Amerikan Kızılhaç Örgütü ile Fransız ve İngiliz yetkililer mültecilere yardım etmeye çalışıyorlardı. Hatta müttefik devletler karargâhı yardım işleri için ayrıca 40 bin lira para da ayırmıştı. Bunun yanı sıra günlük olarak mültecilere ekmek götürülmesi için İstanbul'da büyük bir ekmek fırını da kiralanmıştı. (Volkov 2003: 31)

Müttefikler yaklaşık iki hafta boyunca İstanbul önlerine demirleyen gemideki mültecilerin akibeti konusunda müzakereler yaptılar. Bu süre zarfında mültecilerin gemileri terk etmesine izin verilmedi. Hepsi sabırsızlıkla kendileri hakkında verilecek kararı bekliyordu. Bekleyiş sürerken açlık ve hastalıktan onlarca mülteci hayatını kaybetmişti.

Ekim Devrimi'nden sonra Güney Rusya hükümetine katılarak Vrangel'in yanında yer alan ve daha sonra onunla birlikte İstanbul'a gelen, ardından Paris'e göç ederek orada hatıralarını kaleme alan Nikanor Vasilyeviç Saviç, mültecilerin İstanbul günleri hakkında şunları söylemektedir:

"Hükümetimizin İstanbul'daki durumu çok sıkıntılıydı. Bizler yabancı bir ülkede, her hangi bir hakka, güce sahip olmayan ve istenmeyen yabancıydık. Ne bir desteğimiz, ne de paramız vardı. Kendimizi güçsüz hissediyorduk." (Saviç 1993: 422)

Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre mülteciler İstanbul'da büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Üstelik sıradan insanlarla beraber hükümet yetkililerinin de Müttefiklerce hüsn-ü kabul görmedikleri anlaşılmaktadır. Hatta bazı kaynaklara göre Müttefikler temsilcilerin Ruslara karşı acımasızca davrandığı, bir Fransız subayı gelirirken üniformalı siyahi askerlerin mültecileri ellerindeki sopalarla sağa-sola itip kaktıkları büyük bir üzüntüyle anlatılmaktaydı. (Volkov 2003: 35)

Müzakereler sonunda mültecilerin üç bölgedeki kamplara yerleştirilmesine karar verildi. İlk kamp yeri olarak İstanbul'a yakın mesafedeki Çatalca belirlendi. Bu bölge Don Kazaklarına tahsis edildi. İkinci kamp yeri olarak Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu yarımadası seçildi. Oraya General Aleksandr Pavloviç Kutepov komutasında 1. Kolordunun gönderilmesi uygun görüldü. Üçüncü kamp yeri için de Ege Denizi'ndeki Limni Adası üzerinde duruldu. Oraya da Kuban ve Tersk Kazaklarının gönderilmesi planlandı.

Rus Mültecilerin Gelibolu Günleri

Mültecilerin üç bölgeye yerleştirilmesi kararı açıklandıktan sonra, 19 Kasım'da I. Kolordu askerlerine bir duyuru yapıldı. General Kutepov imzalı bu duyuruya göre her tümen komutanı, subaylar hariç askerlerin silahlarını toplamalı ve münasip bir yerde gözetim altında tutmalıydı. Böylece Müttefiklerin talepleri de karşılanmış oluyordu. Ardından General Kutepov'la maiyetindekileri taşıyan *Herson* ve *Saratov* isimli iki Rus gemisi Gelibolu'ya doğru yola koyuldu. Gemiler 22 Kasım'da Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu açıklarına vardılar. Yarımada çıkana 25 bin kişilik kafilenin 9500'ü subaylardan ibaretti. Tabii içlerinde ordu ile hiç ilişkisi olmayan siviller de vardı.

Gelibolu, Birinci Dünya Savaşı günlerinde, Müttefiklerin şiddetle bombardıman ettiği küçük bir yerleşim alanıydı. Savaşın ağır baskısı altında kalan kentte bu yüzden birçok bina ya tam yıkılmış, ya da ciddi zarar görmüştü. Çok az sayıda dükkân ayakta kalmıştı. Ayakta kalmayı başaran dükkânların çoğu da boştu. Dolayısıyla kentte yiyecek sıkıntısı had safhadaydı. Bu arada kentin ticari hayatı daha çok Musevilerin, balıkçılık ve zanaat Türklerin elindeydi. Rum nüfusu da vardı ve her ulus kendi okuluna ve ibadethanesine sahipti. Gerçi Mülteciler daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Gelibolu'nun bu durumundan haberdardılar. (Russkiye v Gallipoli 1923: 23) Nitekim nasıl bir yere gittiklerini çok iyi biliyorlardı.

Gemiden inerek kıyıya çıkan General Kutepov'u şehrin Fransız komutanı Binbaşı Veyler karşıladı. Fransız binbaşı, Rus generaline mültecilerin hepsinin şehirde yerleştirilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle üçte ikisi için şehre 6 kilometre mesafedeki, Büyükdere Nehri vadisinde kamp yeri tahsis edildiğini söyledi. (Ribas 2000: 202) Ardından Kutepov'a bir at getirildi. Her iki komutan bölgeye bakmak için yola koyuldular. Gerçi bölgede daha önce İngilizlerin askeri bir birliği yerleşmişti. Bölge yılanların çokluğu ve yabangülü çalılıklarıyla kaplı olmasıyla tanınırdı. Yılan ısırması ve diğer hastalıklardan birçok askerini kaybeden İngilizler, bu nedenle bölgeyi *Gül ve Ölüm Vadisi* diye adlandırmışlardı. (Lukaş 1922: 6) Bölgede kamp kuran Ruslar ise, boş bir arazi olması ve Gelibolu ismini çağrıştırmamasından dolayı oraya *Goloye Pole*¹ dediler.

Kutepov'un bölgede kamp kurulmasına rıza göstermesinden sonra Fransızlar, mültecilere çadırları ve gerekli araç-gereçleri verdiler. Bu güç koşullar altında, hem çadırların hem de yatak sayısının yetersiz olmasına rağmen kamp düzenli bir halde kuruldu. Lakin çadırlarda aydınlatma ve ısıtma yönünden hayli sıkıntı vardı.

Denikin hatıralarında mültecilerin Gelibolu günleri ile ilgili şunları yazıyordu:

"Gönüllü ordunun dikenli yollarında üç aşama olmuştur. Oryol- şan ve şeref, Novorossiysk -mutsuzluk, Gelibolu- imtihan aşaması. Bu aşamaların hepsinde üç renkli bayrak dalgalanmıştır. O bayrak kahramanlık namına yükselmiş, ölenlerimizi haklı çıkartmış ve bizde geleceğe ümit uyandırmıştır" (Volkov 2003: 151)

Çıplak Alan (Goloye Pole) askeri birliklerin yerleşim bölgesi oldu. Gelibolu'da ise kolordu karargâhı, istihkâm alayı, askeri liseler ve subay okulları oldu. Gerçi şehir halkından Türkler her ne kadar Rusları çok iyi karşılamışlarsa da yine de evlerini bekârlara kiralık vermeye pek yanaşmıyorlardı. Kiralık bulunan evlerde ise bazen bir odada 10 kişi yerleşmek zorunda kalıyordu. Yatak, masa, sandalye gibi bir evde bulunması gereken en mühüm eşyalar bile yoktu. (Süer 1987: 319) Genel olarak Gelibolu'ya yerleşen mülteci sayısının 11 bin olduğu tahmin edilmekteydi. (Volkov 2003: 174)

Kolordunun beslenme ihtiyacını Fransızlar üstlenmişti. Kişi başına hesaplı, günlük yiyecekler veriliyordu. Genellikle verilen ekmek, şeker ve yağ

¹ Çıplak alan.

çok yetersiz kalıyordu. Diğer gıdaların da hayli az olduğu bir ortamda günlük yiyecek sıkıntısı hep yaşanıyordu. Bu nedenle 15 Aralık'ta Fransız komutanı Veyler'e bir mektupla müracaat eden Rus komutan, biraz daha kaliteli yiyecekler verilmesini istedi. Bunun üzerine Fransız komutan Veyler 27 Aralık'ta, Rus mülteciler için yiyecek miktarında değişikliğe gitti. Buna göre bir kişi için günlük, 500 gram ekme, 300 gram taze veya dondurulmuş yağ, kuru yiyeceklerden örneğin 100 gram patates, 20 gram tuz, 7 gram çay ve 20 gram şeker şeklinde tahsis edildi. (Russkiye v Gallipoli 1923: 63) Tabii bu yiyecek miktarı da çok az olduğundan, bir süre sonra Rus komutanlığı yeniden artırım için Fransız komutanlığına müracaat etti. Fakat Fransızlar artırım bir yana gıda yardımını daha da kısma yoluna gittiler. Hatta 1 Nisan'dan itibaren tamamen durduracaklarını açıkladılar. Tabii bunu yapmadılar, ancak özellikle ekmeği bir hayli azalttılar.

Mülteciler için ekmeğin ilk başlarda İstanbul'dan getiriliyordu, fakat daha sonraları bölgedeki Rum fırınlarından bu ihtiyaç karşılanmaya başlandı. Zaten birkaç ay sonra artık Ruslar kendileri de fırın sahibi oldular. Bu arada mültecilerden bazıları geçim sıkıntısıyla baş etmek için yanlarında bulunan değerli eşyaları satmaya veya küçük ticari faaliyetlerde bulunmaya başladılar.

Kuşkusuz mültecilerin sıkıntısı sadece yiyeceklerle sınırlı değildi. Giyim ve kuşam yönünden de bir hayli zorluk çekiyorlardı. Zira hızlı tahliye sırasında giysilerinin çoğunu Kırım'da bırakmak zorunda kalmışlardı. Ellerindeki bazı giysilere de Fransızlar İstanbul'da el koymuşlardı. Fakat Şubat ayında Fransızlar onlara biraz iç çamaşırı ve giysi dağıttılar. Şüphesiz dağıtılan giysiler tüm ihtiyaçları karşılamıyordu. Bu nedenle mültecilerin bazıları pantolon ihtiyacını karşılamak için dağıtılan battaniyelerden kendileri için pantolon dikiyorlardı.

Bir süre sonra kampta askeri düzenin kaybolmaya başladığı görüldü. Ast ve üstler arasında iletişim sorunundan, emre itaatsizliğe kadar birçok sorun ortaya çıktı. Bazı askerlerin yırtık giysilerle, sokaklarda kokartsız avareler gibi dolaşması ordu heyetini rahatsız etti. Bu sorun sadece General Kutepov'un yeniden sağlayacağı düzenle son bulabilirdi. Öyle de oldu. Nitekim Kutepov, orduda kaybolan düzeni yeniden sağlamak için herkesin askeri kurallara uyması gerektiğini, aksi yönde davranacakların şiddetle cezalandırılacağını belirtti. Bu sayede orduda belli bir düzen sağlanmış oldu. Zaten kamptaki düzensizlik müttefiklerin de hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Rus komutanlarının istedikleri askeri disiplini uygulamasına hiç ses çıkarmıyor, hatta bu uygulamaları destekliyorlardı. (Saviç 1993: 440)

Kuşkusuz Gelibolu'daki Rus mültecilerinin normal şartlarda yaşamlarını sürdürmeleri konusunda en fazla gayret edenlerden birisi de komutan Kutepov'du. Kendisiyle birlikte Gelibolu'da mülteci hayatı yaşayanlar, anılarında komutandan övgüyle söz ediyor ve sayesinde kamptaki herkesin geleceğe daha özgüvenle baktığını vurguluyorlardı. Komutanın vatanseverliği, Gelibolu'da mülteci hayatı yaşasa da bir gün yeniden Rusya'ya döneceğine ve Rus halkına hizmet edeceğine inandığını belirtiyorlardı. Hatıralarda

onun, “*Biz Rusuz. Biz son askerlerimiz ve Rusya bizi bekliyor*” diye söylediği kaydediliyordu. (Lukaş 1922: 14)

Komutanın Fransızlarla ilişkilerde hayli mesafeli davrandığı, onların sorularına, yalnız *Rus Ordusunun* değil, aynı zamanda *Rus yurdunun* şerefini korumak adına çok kısa ve kaçamak yanıtlar verdiği söyleniyordu. Ayrıca elinde bulunan ordunun değerini iyi bilen komutanın, bu ordu vasıtasıyla hatta Moskova’ya bile hâkim olabileceğini düşündüğü vurgulanıyordu. (Russkiye v Gallipoli 1923: 57-58)

Tabii bir yandan da Rus ordusunun disiplinli oluşu ve gelecekle ilgili düşünceleri Fransızları pek memnun etmiyordu. Örneğin Gelibolu’ya yerleşimden bir ay sonra mültecileri ziyaret eden General Vrangel Rus ordusunun eskisi gibi kalacağını söylediğinde, yanındaki Fransız Amiral De Bon yerdeki renkli taşlar arasında yeşermiş ikibaşlı kartala benzer çiçekleri göstererek, “*O uçar*” diye birşeyler söylemişti. (Rıbas 2000: 212-213) Rus kaynakları bunun iltifat anlamında söylenmediğini belirterek Fransızların gerçekten de Rus ordusundan rahatsızlık duyduklarını vurgulamaktadırlar.

Bu arada kampta zaman zaman mültecilerle müttefik askerleri arasında bazı problemler de yaşanıyordu. Örneğin, bir defasında pazarda yüksek sesle şarkı söyleyen iki Rus subayı, Senegal asıllı bir Fransız askeri tarafından gözaltına alınırken subaylar karşılık vermiş ve dolayısıyla tüfek kabzasıyla kanlar içinde kalıncaya kadar dövülmüşlerdi. Bunu haber alan Rus Generali Şteyfon derhal şehrin Fransız komutanı Veyler’in yanına gitmiş, subayların salıverilmesini talep etmişti. Fakat Fransız komutan buna keskin şekilde itirazını bildirince Rus komutan iki bölük askerle orayı basmış, bunun üzerine Fransız askerleri silahlarını bırakarak kaçmışlardı. Bu olaydan sonra Fransız devriyeleri kentte dolaşmaktan vazgeçmişlerdi. (Rıbas 2000: 213)

Gelibolu’yu konu alan hatıratlarda kentte yaşayan Türk ve Rumların mültecilere oldukça iyi davrandıkları kaydedilmektedir. Rusların gelişinden sonra nüfusun değiştiği, kentte 8400 Rus, 4300 Rum, 2900 Türk, 1400 Yahudi ve Ermeni’nin ikamet ettiği, ayrıca yaklaşık 800 Senegal asıllı Fransız askerinin bulunduğu söylenmektedir.

Hatıratlara göre Rusların gelişinden sonra her yere tam bir *Rus havası* hâkim olmuştu. Sokak duvarları Rusça yazılı kâğıtlarla süslenmişti. Rus mültecilerine ait bazı binaların üstünde Rusya bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Aslında Ruslardan önce kentte ikamet eden Alman, İngiliz ve Fransız askerleri yerli halkla iyi geçinmediği için aralarında bir takım istenmeyen olaylar zuhur etmişti. Lakin Gelibolu’da kaldıkları süre içinde Rus mültecilerle yerli halk arasında en küçük anlaşmazlık bile yaşanmamıştı. Özellikle Türkler mültecilerle çok iyi anlaşıyorlardı. Hatıratlara göre yolda Ruslarla karşılaşan Türkler iki parmaklarını feslerine kadar kaldırarak selam verirlerdi. (Lukaş 1922: 12) Rusça neredeyse Gelibolu’nun konuşma dili olmuştu. Hatta bazı Rusça sözcükler yerli halk arasında kullanılmaya bile başlamıştı. Buna karşın *kardeş*, *efendi*, *ekmek*, *yok* gibi bazı Türkçe sözcükleri de Ruslar gündelik konuşmalarında telaffuz ediyorlardı. (Süer 1987: 347)

Soğuklar iyice bastırıp yağmurlar çoğalınca kamptaki yaşam çekilmez olmuştu. Hasta mültecilere tıbbi yardım konusunda büyük problemler yaşanmaktaydı. Daha Kırım'dan İstanbul'a yol alırken gemideki olağandışı koşullar yüzünden mülteciler arasında hastalıklar yayılmıştı. Hatta gemiler boğazda demirleyince 200 hasta mülteci askeri hastaneye kaldırılmıştı.

Gelibolu'da ise durum daha da ciddiye. Mültecilerin yerleşiminin hemen akabinde Amerikan Kızılhaç örgütünün yanısıra Rus sosyal dayanışma örgütleri ve Fransızların yardımıyla derhal sahra hastaneleri kurulmuştu. Lakin bir hastane için gerekli olan en temel ihtiyaçlar yok denecek kadar azdı. Yine de zamanla mühim ilerlemeler kaydedilmişti. Nitekim verem hastaları için Amerikalılar tarafından deniz kıyısında bir hastane kurulmuş, hamamlar yapılmış, sakatlar için özel bir ev açılmıştı. Böylece kısa bir süre zarfında mültecilerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi için gereken üniteler hazırlanmış, asker ve sivillerin tıbbi yardımla tedavi meselesi çözüme kavuşturulmuştur.

Gelibolu'ya yerleştikten sonra mültecilerin yapması gereken işlerden birisi de kilise meselesini halletmektir. İlk başlarda ibadetlerini Yunan kilisesinde yapıyorlardı. Bu konuyla ilgili Yunan metropolit Konstantin, Rum halkına, Rus mültecilere kiliselerinde ibadet hususunda yardımcı olmalarını istemişti.

Fakat bir süre sonra büyük çadırlarda ibadet yerleri kuruldu. Genel olarak kampta 7 kilise açıldı. Asıl sorun ise kiliselerin iç dizaynı meselesiydi. İkonaların çizimi ve duvarlardan haçların asılması bir hayli sıkıntı çıkardı, ama inançlarına uygun yapmayı başardılar. Konserve kutuları ve buldukları işe yaramaz diğer metal parçalarla, kilise için gerekli araçları hazırladılar. Böylece mültecilerin ibadet problemi de çözülmüş oldu.

Gelibolu'da genç mültecilere askeri eğitim verilmek maksadıyla 6 askeri kurs ve 14 subay okulu açılmıştı. Subay okullarında, Rusya'nın milli ve siyasi meseleleri, zirai problemleri, yasaları, kilise değerleri gibi dersler okutuluyordu. Kamp yaşamının zorluklarına, ders kitapları ve yeterli öğretmen olmamasına rağmen bu okullar gençlerin eğitimi konusunda büyük bir fayda sağlamıştı.

Kampta yetim çocuklar da unutulmamış, Amerikan Kızılhaç örgütünün yardımı ve mültecilerin kendi olanaklarıyla bir anaokulu açılmıştı. Ardından kendi kilisesi, kütüphanesi ve spor alanına sahip General Vrangeli adına bir lise de kurulmuştu. Lisede 159 erkek, 49 kız çocuğu eğitim alıyordu. Bu okulda daha önce Rus yüksek okullarıyla orta öğretim kurumlarında görev almış öğretmenler ders veriyorlardı. Ders programları da eski Rus okullarındakinin aynısıydı. Öğrenciler ders dışında sık sık edebiyat geceleri, sergiler düzenliyor, spor alanında farklı yarışmalar yapıyorlardı. (Süer 1987: 331)

General Vrangeli ikinci kez 15 Şubat 1921'de Gelibolu'yu ziyaret etti. Bu ziyaretinin şerefine kampta askeri geçit töreni düzenlendi. Yaklaşık yarım saat devam eden törenden hayli memnun kalan General askerlere hitaben: *"Çok yakın bir zamanda, yani vatanımız bizi çağırdığında hazır olmalıyız"*

diye konuştu. (Russkiye v Gallipoli 1923: 149) Töreni izleyen bir İngiliz gazeteci, "Bize mültecilerden bahsetmişlerdi ama bunlar tam bir ordu." diye şaşkınlığını gizleyememişti. Ertesi gün de şehirde büyük bir askeri geçit töreni yapıldı. En son geçit töreni ise General Kutepov riyasetinde 22 Mayıs'ta düzenlendi.

Mültecilerin kampta çok aktif kültürel hayat yaşadıkları anlaşılmaktadır. Zira gazete ve dergiler yayınlanıyor, konserler düzenleniyordu. Kornilov alayının generali Skoblin'in hanımı Nadejda Plevitskaya şarkılarıyla kamptakileri eğlendiriyordu. Hem şehrin, hem de kampın kendi tiyatrosu vardı. Sık sık düzenlenen spor faaliyetleri, futbol maçları ve olimpiyatlar da kampın eğlencelerindendi.

Gelibolu'ya geliştikten itibaren vefat eden mültecilerden 27 kişi Ermeni ve Yunan mezarlığına gömülmüştü. Sonra şehre yakın bir yerde bir arazi tahsis edildi. Şubat ayından itibaren orada bir mezarlık düzenlendi. Mezarlığın etrafı çitle çevrildi ve buraya toplam 255 kişi defnedildi. Daha sonra ölenlerin anısına bir anıt dikildi ve 16 Temmuz 1921'de anıtın açılış töreni yapıldı. (Volkov 2003: 160)

Gelibolu'dan Ayrılış

Gelibolu'da kaldığı süre zarfında mülteci ordunun, Bolşeviklere karşı yeniden savaşa katılacağına dair bir hayli söylenti yayılmıştı. Fakat haftalar, aylar geçmesine rağmen böyle bir şey gerçekleşmedi. Bu arada Slav ülkeleriyle mülteciler konusunda sık sık müzakereler yapıldığı da ortaya çıkmıştı. Müzakereler sonuçlandığında mültecilerin Sırbistan ve Bulgaristan'a gideceğine dair Genel Karargâh kararı yayınlandı. Dolayısıyla o yılın bütün ilkbaharını mülteciler Avrupa'ya gidiş ümidiyle yaşadılar. Sonunda 4 Ağustos 1921 tarihinde süvari birliğinin ilk kafilesi Selanik'e doğru yola çıkmak üzere gemiye binmeye başladı. Düzenlenen törende konuşan General Kutepov süvari birliği komutanı General Barboviç'e teşekkür etti. 28 Ağustos'ta *Giresun* adlı gemiyle birliğin tahliyesi tamamlandı.

31 Ağustos'ta piyadelerin tahliyesi başladı ve Türk gemisi *Reşit Paşa*, Varna'ya doğru yola çıktı. Sonra uzun bir süre tahliyeler durdu. Sonbahar soğukları başladı, Kasımın 10'unda meydana gelen şiddetli fırtınada kamp yerle bir oldu.

Ordunun Gelibolu'ya gelişinin 1. senesinde kamptan yeni tahliyelerin yapılacağına dair haberler dolaşmaya başladı. Böylece 22 Kasım'da Genel Karargâh, 25 Kasım'da Markovski alayı Bulgaristan'a gitti. 27 Kasım'da ise büyük yolcu gemisi *Akdeniz* ile Kornilov alayı tahliye oldu.

Gelibolu'dan en son tahliyeler 18 Aralık'ta yapıldı. Bu kez General Kutepov da adayı terk edenler arasındaydı. Fakat kafiye yola çıkmadan önce Rus mezarlığını ziyaret etti, dini ayinler düzenledi. Tahliye sırasında dükkânların kapalı olduğu kent sakinleri Ruslarla vedalaştılar. Mültecilerin hatırasına sokaklardan birine General Vrangel'in ismi verildi. (Volkov 2003: 221) *Kutep Paşa* ise büyük bir sevgiyle uğurlandı. Fransız subaylar gemiye bininceye kadar Kutepov'a eşlik ettiler. Ardından şarkılar eşliğinde *Akdeniz* gemisi yola koyuldu.

Fakat bütün bu tahliyelere rağmen Gelibolu'da yine de 200 kadar Rus mülteci kaldı. General Martınov komutasındaki bu mülteciler, yaklaşık iki sene boyunca orada yaşadılar. Martınov son güne kadar Gelibolu geleneğine sahip çıkmaya gayret etti. Sonunda 1923 yılında bu grup da Yugoslavya'ya tahliye oldu.

Sonuç

Bolşeviklerin Geçici Hükümet'i devirmeleri sonrasında onlara karşı çıkan Beyaz Ordular, birkaç yıllık silahlı mücadele sonucunda mağlup olarak Rusya'yı terketmek zorunda kaldılar. Böylece büyük ümitler yerini, sonu belirsiz bir istikbale bıraktı. Müttefiklerden alınan yardımlara rağmen Bolşeviklere karşı savaşta başarılı olamayan Beyaz Ordu komutanı General Vrangel, son çare olarak müttefiklerle anlaşarak Kırım'dan İstanbul'a Rusların tahliyesini gerçekleştirdi.

Önce İstanbul'a gelen mültecilerden yaklaşık 25 bini daha sonra Gelibolu'ya götürüldü. Üstelik gidenlerin çoğu da askerdi. Büyük bir yoksunluğa rağmen Gelibolu'ya yerleşenler hızlı bir şekilde, bir yandan yaklaşan soğuk kışa ve hava koşullarına alışmaya çalıştılar, bir yandan da bölge halkı ile yakın ve samimi ilişkiler kurarak yaklaşık bir yıl boyunca Rus kültürünü Gelibolu'da yaşattılar. Mültecilerin komutanı General Kutepov herkes tarafından sevildi, takdir gördü. Bu nedenle kendisine Kutep Paşa denildi. Mülteciler Gelibolu'da kaldıkları süre içerisinde, daha önce bölgede yerleşenlerin aksine, yerel halkla sorun yaşamadılar. Üstelik kendi kültürlerini yaşatarak okullar açtılar, tiyatro ve konserler düzenlediler, kendi kiliselerini kurdular, askeri disiplinlerinden taviz vermediler, basın ve yayın faaliyetleriyle uğraştılar. Gelibolu günlerini dolu dolu geçiren Ruslar adaya yerleşmelerinin birinci yılında gemilerle Avrupa ülkelerine tahliye oldular.

Kaldıkları süre boyunca mültecilerden ölenler oldu. Onların hatırasına bugün bölgede bir anıt yükselmektedir. 17 Mayıs 2008'de açılan bu anıt, günümüzde bile Rus turistlerin ilgisini çekmektedir. Kuşkusuz bu aynı zamanda mültecilerin hatırasının Gelibolu'da yaşatılması bakımından çok büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskiy İstoriy
Sentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Sankt-Peterburga

Basılı Kaynaklar

Alekseyev Sergey (1931). *Denikin, Yudenic, Vrangel: Memuarı*, Moskva: Gosudarstvennoye Sotsialno Ekonomikçeskoye İzdatelstvo.
Bakar Bülent (2012). *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
Berhin, İlya. (1979). *İstoriya SSSR (1917-1978)*, Moskva, Vıssşaya Şkola.

- Vladislav Goldin (2006) *Soldatı na Çujbine. Russkiy obşe voyinskiy soyuz, Rossiya i Russkoye zarubejye v XX-XXI vekah*, Arhangelsk: İzdatelstvo Solti.
- Korneyev Vladimir (2011). *Grajdanskaya Voyna: Interventsiya v Rossiy*, Himki: İzdatelstvo AGZ MÇS Rossiy.
- İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçesкой Revolyutsiy*, (1967). Moskva: Nauka.
- Lenin Vladimir İlyiç (1964). *Seçilmiş eserleri*, Baku: Azernesr.
- Lenin Vladimir İlyiç (1974). *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, tom 35, Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturi.
- Lorrain, Pierre (2000). *Romanovlar: Bir hanedanın sonu*, (Çev. Nihal Öno), İstanbul: Doğan Kitap.
- Lukaş İvan (1922). *Goloye Pole. Kniga o Gallipoli 1921 god*, Sofia: Peçatnitsa Balkan.
- Moorehead Alan (1958). *The Russian Revolution*, London: Collins/Hamish Hamilton.
- Nenakorov Albert (1987). *Kratkaya İstoriya: dokumentı, fotografiy*, Moskva: İzdatelstvo Politizdat.
- Plotnikov Ivan (2003). "Vosstaniya Çekoslovakского korpusa", *Uralskiy Federalniy Okrug* 6, s. 46-47.
- Saviç Nikanor (1993). *Vospominaniya*, Sankt Peterburg: İzdatelstvo Logos.
- Slobodin Vladimir (1996). *Beloye Dvijeniye v Godı Grajdanskoy voyni v Rossiy (1917-1922)*, Moskva: MYU MVD Rossiy.
- Süer Aydın (1987). "Geliboluda Ruslar", *Belleten dergisi*, sayı 199, Ankara, s. 315-355.
- Şirokorad Aleksandr (2009). *Upuşonniy Şans Vrangelya. Kırım-Bizerta-Gallipoli*, Moskva: İzdatelstvo Veche.
- Rayevski Nikolay (2011). *Dnevnik Gallipoliytsa*, Moskva: Kniga po Trebovaniyu.
- Ribas Svyatoslav (2000). *General Kutepov*, Moskva: Olma Press.
- Riasonovsky, Nicholas V. - Steinberg Mark D. (2011). *Rusya Tarihi: Başlanğıçtan günümüze*, İstanbul: İnkilap Yayınları.
- Russkiye v Gallipoli (1920-1921)*, (1923). Berlin: Eag Druck
- Vrangel Petr (2003). *Grajdanskaya Voyna v Rossiy: Oborona Kırma*, Moskva: İzdatelstvo AST
- Volkov Sergey (2003). *Russkaya Armiya na Çujbine. Gallipoliyskaya epopeya*, Moskva: Tsentrpoligraf.
- Volkov Sergey (2004). *Donskaya Armiya v Borbe s Bolşevikami*, Moskva: İzdatelstvo Tsentropoligraf.
- "Yudeniç", Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya (1957). tom 49, Moskva: Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo.
- Yüceer Saime (1998). "Vrangel Ordusunun İstanbuldaki faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, sayı 23, s. 107-117.

EKLER

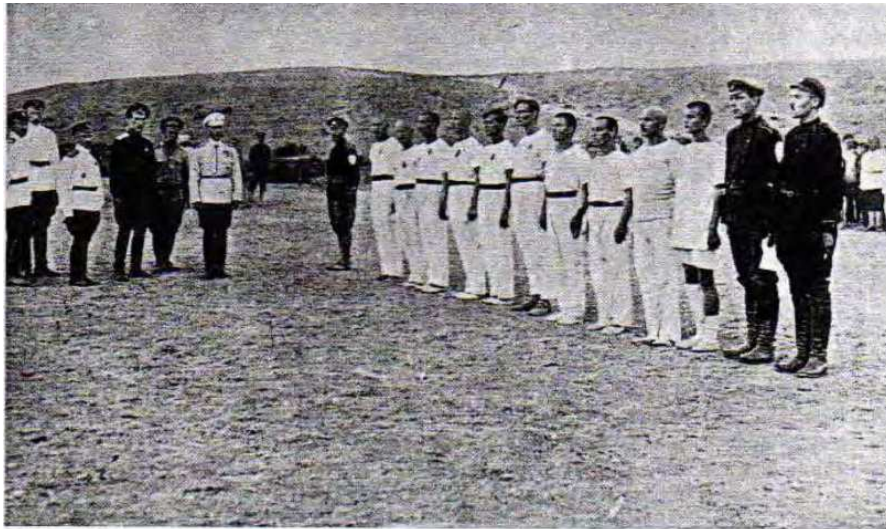
Resim 1: Gelibolu 1921. Rus askerleri ve keşiş

Resim 2: Kornilov Taarruz Alayının Gelibolu'daki kampının bir kısmının görüntüsü

Парад в ГАЛЛИПОЛИ,
Resim 3: Gelibolu'da askeri geçit t6reni

Галлиполи. Футбольная команда Корниловского Ударного полка.

Resim 4: Kornilov Taarruz Alayının futbol takımı